

ALTUM CASTRUM 9.

Hadak útján XXII.

A népvándorláskor fiatal kutatóinak
XXII. konferenciája

ALTUM CASTRUM

A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei

9.

Hadak útján XXII.

A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciája

Visegrád, 2012. október 2–4.

Assembly of Young Scholars on the Migration Period XXII

Visegrád, October 2–4, 2012

Szerkesztette / Edited by:

Merva Szabina

MÁTYÁS KIRÁLY MŰZEUM
VISEGRÁD

Visegrád

2017

A tanulmányok szaklektorai / The articles were revised by:

Csiky Gergely
Gabler Dénes
Istvánovits Eszter
Jankovich B. Dénes
Koncz István
Mende Balázs Gusztáv
Merva Szabina
Szóke Béla Miklós
Takács Miklós
Tomka Péter
Vida Tivadar
Zsoldos Attila

Nyelvi lektor / Reviewed by:

Borsody István †

Angol fordítás / English translation:

Galántha Gergely

Angol anyanyelvi lektor / English texts reviewed by:

Szerecz Tamás

Tördelés / Page-setting:

Buzás Gergely – Merva Szabina - Hasenauer Rajmund

Borítóterv / Cover design:

Pámer András

Borítókép / Front Cover:

Visegrád-Várkert dűlő, késő avar kori kisszíjvég részlete
Detail of a Late Avar-age small strap-end, Visegrád-Várkert dűlő

A kötet megjelenését támogatta / The publication of the volume was funded by:

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Régészeti Intézet

ISSN 1215-1289

ISBN 978-615-5209-62-8

Kiadja / Published by:

Magyar Nemzeti Múzeum – Mátyás Király Múzeum, Visegrád /
Hungarian National Museum – King Matthias Museum, Visegrád

Felelős kiadó / Editor-in-charge: Buzás Gergely

Nyomdai munkák / Printed: Sz. K. Stúdió Kft.

TARTALOMJEGYZÉK / TABLE OF CONTENTS

TOMKA PÉTER.....	7
Előszó	
<i>Foreword</i>	
GRÓH DÁNIEL	11
Gondolatok a 374. évi quad-szarmata betörés és az azt követő események ürügyén	
<i>Thoughts on the Quadi-Sarmatian Raid of 374 AD and Ensuing Events</i>	
SOÓS ESZTER	17
Przeworsk település részlete a Zemplén lábánál. Adatok a Przeworsk-kvád kapcsolatokhoz	
<i>Settlement Remains of Przeworsk Culture in Zemplén Mountains (northern Hungary). New Data about Przeworsk-Quad Relations</i>	
MASEK ZSÓFIA – VÉNINGER PÉTER.....	57
„...s mint a fazekas, abba a formába gyúrd át, amelyik inkább tetszik.” Készítéstechnológiai megfigyelések gyorskorongolt szarmata finomkerámián	
<i>„...in the form you may prefer.” Observations on the Production of Wheel-Thrown Sarmatian Fine Ceramics</i>	
BLAY ADRIENN.....	85
A késő római kontinuitás kérdése Scarbantiában	
<i>On Late Roman Continuity in Scarbantia</i>	
CSIKY GERGELY	107
Sinópe és a Pontus-vidék kora középkori gazdasága	
<i>Early Medieval Economics of Sinope and the Pontus Region</i>	
KERESZTES NOÉMI NINETTA	129
Fegyveres langobardok és fegyvereik Magyarországon II. (kísérőleletek, temetkezési szokások, temetőszerkezetek, antropológia)	
<i>Armed Lombards and Their Weapons in Hungary, Part II. (Accompanying Finds, Funerary Practices, Cemetery Layout, Anthropology)</i>	
SAMU LEVENTE.....	153
A Felső-Tisza-vidék 6–7. századi településtörténetének kérdései, különös tekintettel a „korai szláv” problematikára	
<i>6th-7th-Century Settlement History Questions of the Upper Tisza Region with Special Regard to the “Early Slavic” Issue)</i>	

MIHÁCSI-PÁLFI ANETT – BEREZKI ZSOLT	173
Adatok az avar kori koponyatorzítás kérdéséhez	
<i>Data to the Problem of the Artificial Cranial Deformation in the Avar Age</i>	
CSUTHY ANDRÁS	189
Az avar kori falerák kiértékeléséhez	
<i>New Considerations in the Evaluation of Avar Age Phalerae</i>	
SZILÁGYI GÁBOR.....	211
Újabb eredmények az avar kori páncélok kutatásában	
(kutatástörténet – osztályozás – lópáncél)	
<i>Latest Research Results in Terms of Avar-age Armors</i>	
<i>(Research History, Taxonomy, Horse Barding)</i>	
SZÜCSI FRIGYES.....	243
Síri csend a tó körül. Kápolnásnyék, Sukoró és Velence avar kori leletei	
<i>Dead Silence at the Lake. Avar Finds of Kápolnásnyék, Sukoró and Velence</i>	
TÓTH ZOLTÁN	265
Avar kori lovastemetkezések a Mátra-vidéken	
<i>Horse Burials in the Avar Period in the Mátra Region</i>	
BAJKAI ROZÁLIA	289
Avar kori településrészletek a Nyírségben. Kísérlet a	
Kántorjánosi-Homoki-dűlő nyugati pereme (M3-52. sz.) lelőhely avar	
kori kerámiaanyagának statisztikai szempontú elemzésére	
<i>Avar Settlement Remains in Nyírség. Tentative Statistical Analysis of Avar</i>	
<i>Ceramics at Kántorjánosi-Homoki-dűlő nyugati pereme (Site no. M3-52)</i>	
KONDÉ ZSÓFIA	323
Tipológiai és időrendi megfigyelések Rákóczifalva-Bagi-földek	
lelőhely avar kori települési objektumain	
<i>Observations on Avar Age Settlement Features of the Rákóczifalva-Bagi</i>	
<i>Site in Terms of Typology and Chronology</i>	
GERGELY KATALIN.....	349
Avar kor végi boronaház Nagyálló-Harangod lelőhelyen	
<i>Log House from the End of Avar Age at Nagyálló-Harangod Site</i>	
FLESCH MÁRTON – MARÓTI-ÁGÓTS ÁKOS – EGYED BALÁZS – ZÖLDÁG LÁSZLÓ.....	381
A 10. századi magyar ló mitokondriális DNS alapú filogenetikai	
vizsgálata	
<i>Mitochondrial DNA-based Phylogenetic Analysis of 10th-century Magyar</i>	
<i>Horse</i>	

TAKÁCS MIKLÓS – PÓPITY DÁNIEL	393
Felfüggesztésre alkalmatlan cserépbográcsok különböző variánsairól <i>On Clay Cauldron Variants without Suspensions</i>	
SUDÁR BALÁZS	417
A magyar koboz keleti hátteréhez <i>Data on the Eastern Origin of the Hungarian Cobza</i>	
SZABADOS GYÖRGY.....	437
Hadviselő steppeállam a Kárpát-medencében és azon kívül. A 10. századi Magyar Nagyfejedelemség szerkezetéről és katonai tevékenységéről <i>A Warring Steppe-State In- and Outside the Carpathian Basin. On the Structure of the Hungarian Great Principality and its Military Operations</i>	
Rövidítések / Abbreviations	461
Szerzők listája / List of contributors	465

Előszó

Ez a második találkozás a Hadak útján Visegrádon: 9 évvel ezelőtt már volt egyszer itt a fiatal népvándorlászorosok konferenciája.

Akkor a fegyelmezett visszafogottság jellemezte a találkozót (most, teljesen más körülmények között, kissé más volt a helyzet). Akkor (kötött témára törekedve, de azt természetesen minden irányban áthágva) 22 előadásból 15 jelent meg a kötetben. Illusztrálja a változást a mostani mintegy 40 előadásból befutott 19 tanulmány, igencsak szerteágazó tartalommal (bár, most is elsősorban településekről, kerámiáról esett a legtöbb szó). Akkor, lényegében, csak az volt jelen, aki elő is adott – most már komoly hallgatóság előtt folyt a munka, amiben bizony jelen voltak, immár tekintélyes kutatóként - az „alapító atyák és anyák” is. Volt persze olyan előadó, aki mást adott le, mint amiről beszélt, meg olyan is (nem egy), aki közben máshol jelentette meg az itt előadott témát. A tanulmányok általában jelentősen meghaladják az előadásokban elhangzottakat.

Köszönet illeti a szervezőket, házigazdáinkat, Merva Szabinát, mint a konferencia (egyik) „lelkét”.

A hagyományokhoz híven, jöjjön az egymondatos (igencsak szubjektív) bemutató, azaz étvágycsináló.

Hagyományosan hozzánk tartoznak a római kori „barbárok”, akármilyen szorosan összefügg is történetük és kultúrájuk a provinciáival. A korszakot négy tanulmány képviseli, négy féleképpen. Ammianus Marcellinus adatainak mérlegelése és a régészeti adataival való összevetése alkalmasnak tűnik a 374-es kvád-szarmata betörés helyének (Mezőföld), hátterének, jellegének és következményeinek mérlegelésére (Gróh Dániel). A szarmata korongolt kerámia készítésének technológiáját, a megfigyelhető nyomokat nyomozva alapfogalmak kerülnek tisztázásra, egységeseedik a terminológia, egyedi lépések bukkannak elő és a szarmata kori edények ilyen vizsgálata során távolabb vezető perspektíva bontakozik ki (Masek Zsófia – Véninger Péter). A szarmata településterületen kívüli régiók településtörténetének izgalmas témája egy, a Zemplén hegység lábánál fekvő falu részleteinek és főleg kerámiájának példáján tanulmányozható (Soós Eszter). Nem kevésbé izgalmas egy római város (Scarbantia) 5. századi kontinuitásának kérdése, pontosabban annak régészeti nyomai településen és temetőben (Blay Adrienn régi adósság törlesztésébe fogott).

Az 5-6. századi germánokkal foglalkozó előadásokat egyetlen, amúgy az esztergomi konferencián elhangzott előadás új fogalmazása képviseli. A fegyverrel eltemetett langobardok fegyvereinek helyzete, egyéb leleteik alapján a datálásuk, a sírok formája és helye a temetőben, embertani jellemzőik és sérüléseik továbbgondolásra serkentenek (Keresztes Noémi Ninetta).

Ismét (ez is hagyomány, mondhatni természetes) az avar kor kutatása dominált, 9 cikk (meg egy fél) demonstrálja ezt a kötetben. Peremterület, a Felső-Tisza-vidék településein a 6-7. században feltűnő jelenségek (szláv jellegzetességeknek tartott prágai típusú kerámia, agyagkoloncok) széles összefüggésben vizsgálhatók (Samu Levente). Számomra meglepetés volt az avar kori (már nem csak korai) torzított koponyák számának ugrásszerű növekedése, elsősorban a Tiszántúlon, nagy örömmel a „viseleteseket” külön hangsúlyozva, végre, ismét egyszer, régész és antropológus szempontjait egyszerre érvényesítve (Mihácz-Pálfi Anett – Bereczki Zsolt).

Ismét bővült az avar kori tárgyak kismonográfiájának sorozata, ezúttal a falerákkal (elsősorban formai és kronológiai elemzéssel, Csuthy Andrástól). Egy másik tárgycsoportról, a páncél(darab)okról és osztályozásukról is olvashatunk (Szilágyi Gábor a szerző). A Velencei-tó környékének eddig hiányos avar kori topográfiájához 7 lelő-

---

hely részletes ismertetésével, lehetőség szerint gondos datálásával járul hozzá Szücsi Frigyes. Adósság ledolgozásának lépéseként értékelhetjük a Mátra vidék késő avar kori lovas sírjainak közlését és nagyobb összefüggésekbe helyezését, megtoldva az eltérően értékelhető lócsont-leletekkel (Tóth Zoltán).

Kedvére csemegézhet mindenki, akinek avar kori településekkel akad dolga. További három tanulmány foglalkozik ugyanis ezzel a kérdéskörrel (ráadásul kettő ismét Szabolccsal), más-más megközelítésben, más-más súlypontokkal. Bajkai Rozália, miután áttekinti a Nyírség avar korának kutatását, a Kántorjánosi határában talált 7. századi telepleletek példáján (ami, ugye, kívül van a sáncon), izgalmas kerámia-vizsgálati módszert mutat be. Gergely Katalinnak a nagykállói későavar-avarkorvégi telep feldolgozása közben egy immár nem is olyan ritka boronafalú háztípus adott alkalmat a házformák és rekonstrukcióik mindannyiunk jövőbeni munkáját igencsak megkönnyítő vizsgálatára. Ugyancsak tanulságos Kondé Zsófia küzdelme a rákóczipfalvai későavar település hatalmas kerámia-anyagának (csészéktől bográcsra, fazékon, tálon át a sütőharangokig) tipokronológiájának, szeriációval és korrespondencia-analízissel támogatott relatív kronológiájának megalkotása érdekében.

Két (és egy fél) tanulmány maradt a helyszínen sokkal gazdagabban képviselt honfoglaláskort illetően (amihez még Pest megye honfoglaláskori leleteit bemutató szép és tanulságos különkiállításban vezető Füredi Ágnes is tevékenyen hozzájárult). A honfoglalás korát célozza a 10. századi (egyelőre még kis számú, „előkelő”) magyar ló genetikai vizsgálata, ami egyszerre vezet Ázsiába és Európába (Flesch Márton – Maróti-Ágóts Ákos – Egyed Balázs – Zöldág László), valamint a történész (Szabados György) értekezése a Magyar Nagyfejedelemség szerkezetéről (nagyfejedelem – gyula, karcha – a vezérnemzetségek vezetői) és katonai tevékenységéről („kalandos” államérdekű hadjáratok).

Már az Árpád-korba vezet a különleges (fel sem függeszthető) cserépbográcsok – azaz a bográcsot utánzó edényféle – és elterjedésük kérdésköre (Takács Miklós – Pópity Dániel).

Két különleges előadás (most már tanulmány) állt ellent, minden szoros kapcsolata ellenére, a fenti besorolásnak. Látszólag idegen világba, de messze vezető távlatokba kalauzol a Fekete-tenger déli partján fekvő bizánci város, Sinopé (késő antik-kora középkori) gazdaságáról (főleg kereskedelméről) szóló beszámoló (Csiky Gergely). Végül: a turkológus-történész-zenész most kedves hangszerének, a magyar koboznak a történetét és (régii formájának) a sztyeppe-régió párhuzamai alapján lehetséges rekonstrukcióját fejtette ki (Sudár Balázs).

Izgalmas, hangulatos, tanulságos volt a konferencia, folytatása következik (azaz-hogy következett is...)

Tomka Péter

Győr, 2016. február 7.

Foreword

This is the second meeting of us to take place in Visegrád. On the first occasion, organized nine years ago for young researchers of the Migration Period, the conference was conducted in quite a low key, and 15 out of the 22 more or less focused papers were released for publication afterwards. Nearly all participants had a paper to present. In contrast, now 19 studies out of the 40 have been shortlisted, covering various topics but dealing mainly with settlements and ceramics. The papers were presented before a considerable audience, including the “founding fathers,” our currently recognized researchers. Some of the studies published here differ from the authors’ original papers and some have been published elsewhere. In general, the studies go well beyond the scope of the conference papers.

Let me express our acknowledgement to the organizers and hosts, and particularly Szabina Merva, one of the “cores” of the conference.

Traditionally, we now present the subjective “one-sentence” article appetizers.

According to research tradition, the “barbarians” of the Roman era belong to us too, no matter how much their history and culture is entangled with that of the Roman Province of Pannonia. The period is represented in four studies, each with four different methods and focuses: The evaluation of data from the 4th-century historian Ammianus Marcellinus in light of archeological research enables us to assess the place, background, characteristics, and the effects of the Quad-Sarmatian raid of 374 AD in Mezőföld (in an article by Dániel Gróh). Through the examination of Sarmatian wheel-thrown ceramics and its technology, it is possible to clear up the concepts, unify the terminology, identify unique features, and broaden the horizon of research (Zsófia Masek and Véninger Péter). The exciting settlement history of the non-Sarmatian regions may be examined through the findings of a settlement excavation at the base of the Zemplén Mountains (Eszter Soós). The intriguing question of continuity in terms of the 5th century Roman town of Scrabantia and its archeological traces both in the settlement area and cemetery has long been the author’s floating debt (Adrienn Blay).

Germans in the 5th and 6th century century are represented by only one study that has formerly been presented in paper at the Esztergom conference. The thought provoking article focuses on the condition of the weapons with which Lombards are buried and dated based on other finds, also taking into account the shape of the graves and their position in the cemetery, and anthropological features and injuries (Noémi Ninetta Keresztes).

This time again, research on the Avar age was dominant, as demonstrated by ten studies in this volume. Phenomena occurring in settlements of the Upper Tisza border regions in the 6th and 7th centuries, such as Prague-style ceramics, often considered a Slavic characteristic, are examined in wide context (Levente Samu). It came as a surprise to me the great leap in number of finds of disfigured Avar age skulls from both early and later periods, especially from the region east of the Tisza River. To my greatest delight, research incorporated both the archeologists’ and anthropologists’ essentials, as highlighted in remarks regarding “attire” (Anett Mihácz-Pálfi and Zsolt Bereczki).

The short monograph series of Avar age objects has been supplemented again by phalera and their formal and chronological analysis (András Csuthy). Another object group of armor pieces and their classification is covered as well (Gábor Szilágyi). An in-depth review and likely accurate dating of seven sites have been added to the thus far from complete Avar age topography of the Velence Lake region (Frigyes Szücsi).

Another pending obligation is partially met by the publication regarding graves of Avar age riders and their context, complemented with horse bones with differing evaluations (Zoltán Tóth).

Those with interest in Avar age settlements can treat themselves to three further studies that highlight different approaches and focuses, of which two cover the Szabolcs County region, just like the ones mentioned above. After providing the summary of Avar age research on the Nyírség region, Rozália Bajkai presents an exciting examination of ceramics methods based on 7th-century settlement finds on the outskirts of Kántorjános, outside of the fortification. A type of log house, formerly considered a sporadic find, created the opportunity for Katalin Gergely to carry out examinations in terms of their shapes and reconstructions within the framework of the late and final Avar age settlement of Nagykálló – a work that will undoubtedly facilitate our future tasks. Zsófia Kondé demonstrates the very instructive struggle to establish a typochronology of the late Avar age settlement of Rákóczifalva, providing a seriation and correspondence analysis that supports a relative chronology for the abundant ceramic finds of the site, including cups, cauldrons, pots, pans, and cooking vessels.

Three studies cover the rich finds of the Hungarian Conquest, ones which also have been actively covered by Ágnes Füredi, leader of the thoughtful special exhibition on the Conquest Age finds of Pest County. One of these studies carries out a genetic examination of the Hungarian horse, an investigation that leads us to both Asia and Europe at the same time (Márton Flesch, Ákos Maróti-Ágóts, Balázs Egyed, and László Zöldág). A historian's treatise provides us with the structural overview of the Great Principality and the analysis of its military operations, in other words, the "adventure" campaigns in state interest (György Szabados).

The special non-hanging cauldron-type pots and the question of their diffusion leads us to the Árpáadian age (Miklós Takács and Dániel Pópity).

In fact, two special papers step somewhat out of the above order. The account of the economy of the Byzantine town of Sinópe in late Antiquity and the early Middle Ages, with special regard to its trade, takes us to an apparent foreign world and remote perspectives (Gergely Csiky). Finally, the history and the original shape of the Hungarian *koboz* instrument and its possible reconstruction based on Steppe analogues has been developed by a Turkologist-historian-musician, and the instrument's keen advocate (Balázs Sudár).

This conference was fascinating, pleasant, and thoughtful, and will certainly be continued (like it already has been).

Péter Tomka

Győr, February 7, 2016

A magyar koboz keleti hátteréhez

SUDÁR BALÁZS

A magyar koboz – bár egyik legősibb pengetős hangszerünként él tudatunkban¹ – makacsul ellenáll az organológiai és organográfiai kutatásoknak. Számosan, sokféle irányból közelítettek hozzá – szilárd eredmény nélkül.² Ilyennel mi sem szolgálhatunk, mindössze a kérdés hátteréhez kívánunk információkat nyújtani.

A kutatás egyik kiindulási pontjának ma ismert kobzunkat tekinthetjük, amelynek történetéről azonban nagyon keveset tudunk: mai formájában a 19. században tűnik elénk a magyar szállásterület K-i, DK-i peremvidékén. „A kobza egy gitárszerű hangszer, melynek öt bordája, rövid nyaka és nyolc húrja van, ezt tollal pengetik s a zenekarban a nehezen hordozható cimbalmot helyettesíti” – írja Orbán Balázs a *Székelyföld leírásában* a hétfalusi csángók kapcsán (1873)³ (1. tábla: 1). Vele szerkezetileg is azonosnak tűnnek a román hangszerek – amelyeknek korábbi története szintén nem ismert, első ábrázolásaik a 19. század 30-as éveiben jelennek meg⁴ (1. tábla: 2–4). Egyetlen adat, Sulzer leírása utal arra, hogy a románok már a 18. század második felében is ismerték.⁵ A jellegzetes felépítésű zeneszerszámot viszonylag kis területen, magyarok és románok használják (Havasalföld, Moldva, Moldávia, Hétfalu)⁶ (2. tábla: 2). Lehetőségként felmerült, hogy esetleg az oszmán hangszerekből – elsősorban az udból – lenne eredeztethető,⁷ az elmélet azonban több sebből is vérzik: hasonló szerkezetű és húrozású udokat a törökök nem használtak, nem is beszélve arról a tényről, hogy a zeneszerszám csak a 19. század végén vált divatossá a birodalomban – ahová Egyiptomból érkezett⁸ (2. tábla: 1). Elgondolkodtató az a tény is, hogy a kobozhoz hasonló hangszer sehol sem bukkan fel a volt oszmán területeken (míg például a szintén kései fejlemény lafta/lavta, vagy a tamburafélék igen).⁹ Mindezek alapján aligha lehet a koboz a klasszikus oszmán hangszerek leszármazottja. Feltűnően hasonlít viszont – legalábbis szemből – a perzsák barbatjára, amely a Kr. e. 2. századtól mutatható ki az ázsiai térségben, ahol a legelterjedtebb rövidnyakú lantnak tűnik. Belőle alakult a kínai pí'pa, majd abból a japán biwa, a koreai bipa és a vietnami tyba¹⁰ (2. tábla: 4). A barbat került a 600-as években az arabokhoz, ahol lassan átalakulva, ud néven hatalmas karriert futott be – többek között az európai lant őse is lett¹¹ (2. tábla: 3). E hangszertípus fejlődéstörténete azonban még messze nem tisztázott, kérdéses,

1 Vö. Arany János A walesi bárdok című költeményét.

2 CONCILIA 1876; GÁBRY 1979; GÁBRY 1980; HANKÓCZI 1988; KIRÁLY 1995, 43–47; KIRÁLY 2003; KOBZOS KISS 2001; SUDÁR 2005; FAJCSÁK 2012

3 ORBÁN 1868, 147

4 Az általam ismert legkorábbi ábrázolás: Aguste Marie Raffet (1804–1860): A gyurgyevói vásár. (1837) Lásd továbbá: Szathmáry Pap Károly (1812–1887) és Theodor Aman (1831–1891) festményeit. A koboz szerepére a román bandák (taraf) körében: GARFIAS 1981.

5 SULZER 1781, II, 417, 434. Idézi: KIRÁLY 2003, 128

6 HANKÓCZI 1988

7 Például: KIRÁLY 1995, 36–38; KOBZOS KISS 1997

8 Údí Áfet 1883-ban érkezett vissza Kairóból Isztambulba, és tette népszerűvé a hangszert. (ÖZTUNA 1990, I, 15; II, 458–459)

9 EFTHYMIU 2011

10 DURING 1988

11 FARMER 1929, 73–74. A korai arab lantok formai jellegzetességeire: BOUTERSE 1979.

hogy a magyar kobozhoz lehetett-e köze. Jelen dolgozatunkban ezt a kutatási irányt nem követjük.

A szó – nyelvészeti tanulságok

Vizsgálódásaink másik kiindulópontja maga a szó lehet. Első – meglehetősen nehezen értelmezhető – feljegyzése magyar közegben 1193-ból való, amikor egy oklevélben a talányos „*in coboz terra*” kifejezést említik. 1237-ben személynévként tűnik fel (Choboz),¹² első ismert használója pedig Johannes dictus Kobzos, 1326-ból. A hangszernév azután a 17–18. században szerepel sokszor forrásainkban, hogy a 19. században kis híján eltűnjön.¹³

A szó egészen bizonyosan török eredetű, nyelvészeink a magyar nyelv kun, vagy kun-besenyő jövevényszavai közé sorolják, és általában ténylegesen is a kunokhoz kötik,¹⁴ jóllehet mind az 1193-as, mind az 1237-es adat – értelmezési bizonytalanságai ellenére – valószínűtlenné teszi ezt. Nem tudjuk, hogy kipszak típusú nyelveket mióta beszélnek a térségben, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy talán a besenyők is a törökség ezen nyelvi ágához tartoztak. Az sem lehetetlen, hogy a szó akár műveltségi vándorszóként jóval korábban bekerült a térségbe: Pszeudo-Zozsimusz nehezen keltezhető, talán 7. századi alkímiai traktátusában szerepel egy „*az ujjak számára hét bunddal ellátott*” kabithakanthion nevű hangszer, melyet Gombosi Ottó kobouz akanton formában interpretált. Amennyiben igaza van, akkor valószínűleg ez a szó első ismert előfordulása.¹⁵ Mindezzel csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a szó a magyar nyelv rendszerébe akár jóval korábban is bekerülhetett. A románban viszonylag későn, a 17. századi forrásokban jelenik meg, cobza és copuz alakokban is, kérdés, hogy mik voltak az átadó nyelvek: az oszmán, a kun vagy esetleg a magyar is?¹⁶

Még egy érv szól amellet, hogy a koboz szó korábbi a kunok beköltözésénél. Krónikáink rendre megemlékeznek arról, hogy a magyarok valamiféle pengetős hangszert használtak. A 13. század elején alkotó Anonymus például – aki pedig egyértelműen hallgatta a magyar énekmondókat – többször ír a citharákról.¹⁷ Szövegéből az is egyértelmű, hogy nem újdonságról van szó, hiszen ő ezeket a cithara-játékosokat minden további nélkül el tudja képzelni jóval korábban – Árpád udvarában – is. Mindez minimálisan annyit jelent, hogy a magyarok használtak valamiféle penge-

12 http://www.arcanum.hu/mol/lpext.dll/fejer/413/416/432?f=templates&fn=document-frame.htm&2.0#JD_4_1-72

13 ZOLNAY 1977, 304; KIRÁLY 1995, 43–46; SZAMOTA 1902–1906, I, 509

14 A besorolás alapja az, hogy a szó egyértelműen a keleti ótörök nyelvhez köthető, miközben a magyar nyelv e szempontból értékelhető török jövevényszavainak nagy többsége nyugati ótörök kapcsolatokkal bír. Ez utóbbi nyelvben a hangszernek kobur/kubur alakban kellene szerepelni (bár ilyen nyelvemlékünk nincsen), mint ahogy ennek megfelelően a mongolban is huur alak látható. (A nyugati ótörökben a keleti z hanggal szemben rendre r áll, pl öküüz/ökür.) Másfelől azt is tudjuk, hogy a magyarban oguzos – tehát keleti ótörökből származtatható – alakok is szerepelnek, amelyek jóval a kunok megjelenése előtt kerültek nyelvünkbe. Nem mellesleg azt sem tudjuk, hogy a magyar-nyugati ótörök nyelvi kapcsolatok mikor kezdődtek. Vö: RÓNA-TAS – BERTA 2011, I, 552–553; LIGETI 1986, 91–92; MÁNDOKY 2012, 159–160.

15 GOMBOSI 1940, 43, 48. A kérdéshez: BRAUN 1980, 327

16 Első említése 1688-ban egy román nyelvű Bibliában található. TIKTIN 2001, I, 552; KIRÁLY 2003, 127.

17 Anonymus (13. század eleje): „*Mind ott szoltak szépen összezengeve a kobzok meg a sípok a regősök valamennyi énekével együtt.*” (46. fej.) „*et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se*” (ZOLNAY 1977, 403. MKI 52) Lengyel-magyar krónika (13. század második fele): a szövetségkötést nyolc napig tartó mulatság követte „*húros hangszerek, énekek, dobok, karénekek, lantok (in cytharis) és sípok muzsikájára*”. Kézai Simon (1280-as évek) „*A magyarok kobza (Hungarorum cithara) rögtön siralomra váltta...*” (II/1.) Képes krónika (1360-as évek) „*Gyászra fordult a lantpengetés... (cythara Hungariae)*” vö: SZABÓ III. 300–303.

tős hangszert jóval a kunok megjelenése előtt. Hogy a citharának mi lehet a magyar megfelelője,¹⁸ azt persze nem tudjuk, de pengetős hangszerre utaló szavunk a kobzon kívül nincs másik. (Esetleg felmerülhet a hegedű, melynek előtörténete szintén homályos – pengetős vonatkozása mindenesetre nem ismert.) Annak csekély az esélye, hogy a magyarok a Kárpát-medencében ismerkedtek volna meg az énekmondással, s annak is, hogy ennek eszközállományát itt sajátították volna el.¹⁹ Mindez arra utal, hogy hangszerünket magunkkal hoztuk ide – a keleti származást megerősíti maga a török hangszernév is.²⁰ Ezek után érdemes megismerkednünk a szó – és az általa jelölt eszköz – keleti hátterével.

A török szó és holdudvara

A nyelvészek szerint a szó a török nyelv sajátja, s eredeti alakja kopuz lehetett.²¹ Legkorábban a 10. század körül bukkan fel egy buddhista tanmesében, a Jó és a rossz királyfi történetében. Az elúzótt és koldusként tengődő Jótett királyfi így szól egyik jóakarójához: „Testvéreddé fogadtál, ha még mindig jóindulattal vagy irántam, szerezz nekem egy kobozt. Ujjaimmal pengetem, ajkam dalát kísérem vele, így tartom majd fenn magam. A hajcsár szerzett neki egy kobozt, elhozta, átadta neki. Aztán elvezette, és leültette a város közepén egy utcasarki dombra. A királyfi igen ügyesen játszott a kobzon. Pengette, s énekelt hozzá. Az emberek mind odagyűltek, csodálták énekét, együtt éreztek vele, sírova állták körül. Naponta hoztak neki sokféle finom ételt, italt, s nagy tiszteletben tartották.”²² A szövegből egyértelmű, hogy a kopuz és a k’ung-hou nevű hangszer azonos. Márpedig ez utóbbi a 981–984 között a kao-csangi ujguroknál járt kínai követ, Vang-jen Tö leírásában is szerepel: „Ők zenéjükben leginkább a k’ung-hout használják.”²³ A 11. században a kopuz ott van Mahmúd Kasgári híres szótári gyűjteményében, majd a későbbi török nyelvű szótárakban is.²⁴ Szerepel Kutb Hüszrev ü Sírín című munkájában (1341) és az anatóliai Júnusz Emre költészetében is.²⁵ 1361 körül pedig egy kínai munka ho-pu-szu néven említi.²⁶ A korai török időknek tehát igen elterjedt hangszernevééről van szó. Számunkra különösen érdekes, hogy a kun nyelv becses emlékében, a Codex Cumanicusban is helyet kapott,²⁷ s szerepel egy volgai bolgár sírkövön is. A szót a legtöbb mai török nyelv ismeri,²⁸ bár jelentéstartalma meglehetősen különböző: használják húros hangszerek, a harmonika és a doromb megnevezésére is.²⁹

csuvas	<i>kupās</i>	harmonika
tatár	<i>kubiz, qubiz, qumiδ, qubiδ</i>	doromb, harmonika

18 A cithara jelentése homályos, úgy tűnik bármiféle húros hangszerre alkalmazták. Figyelemre méltó, hogy Plano Carpini a mongoloknál látott hangszerre ugyanezt a szót használta. vö. EMSHEIMER-CARROLL 1986, 7.

19 A krónikák által említett, honfoglaláskori történeteket elbeszélő énekek aligha keletkeztek az események után sokkal később.

20 Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy pl. az avaroknak volt-e kobzuk vagy sem.

21 RÓNA-TAS – BERTA 2011, I, 552–553

22 Magyarul: Örök kőbe vésve 1985, 161. PELLIOT 1914; PELLIOT 1962.

23 ÍZGI 2000, 57

24 CLAUSON 1972, 588–589; DOERFER 1967, III, 535–537

25 YUNUS EMRE 1990, 308

26 PICKEN 1965, 86–87

27 Sonator = mutrub = Cobuxčí. DRIMBA 2000, 94

28 RÓNA-TAS – BERTA 2011, I, 552–553

29 Érdekes módon a doromb nevére egy sor török nyelv más hangszerek nevéből képezi. Az özbegben például vashárfának (temircsang) is mondják.

baskír	<i>qumið, qubið</i>	pengetős hangszer
Szibériai tatár	<i>qomıs</i>	doromb
kirgiz	<i>komuz</i> <i>ooz komuz/temir komuz</i>	pengetős hangszer doromb
kazak	<i>qobız</i> <i>sanqobız</i>	vonós hangszer doromb
karakalpak	<i>qobız</i>	vonós hangszer
nogáj	<i>kobız</i>	harmonika
krími tatár	<i>qobız</i>	vonós hangszer
karaim	<i>kobuz</i>	vonós hangszer
kumük	<i>qomuz/kumuz</i>	pengetős hangszer
karacsáj-balkár	<i>qobuz</i>	harmonika
türkmen	<i>gopuz</i>	doromb
török	<i>kopuz</i>	pengetős hangszer
gaguz	<i>kobza</i>	pengetős hangszer
özbek	<i>qıbiz</i>	doromb
turki	<i>qubuz</i>	doromb
turki-tarancsi	<i>qobuz, qupuz</i>	doromb
ujgur	<i>qovuz</i>	doromb
sárga ujjur	<i>qonıs, qonıs</i>	?
altáji	<i>komus</i>	doromb
kumandi	<i>komıs</i>	harmonika
tuba	<i>komıs, konıs</i>	pengetős hangszer
hakasz	<i>xomıs</i>	pengetős hangszer
sór	<i>qobus</i>	pengetős hangszer
tuvai	<i>xomus</i>	doromb
jakut	<i>xomus, xamıs</i>	doromb

A török szó több más nyelvben is meggyökeresedett, így például a mongolok nemzeti hangszerét morin huurnak nevezik – ennek második fele szabályos fejlődés a kopuzból. Nem elképzelhetetlen, hogy az arab – majd Polinéziában is elterjedt – gampusz szó is ehhez a családhoz tartozik.³⁰ Valószínűleg ide vonható a cseremiszkovüzs is, amely egy vonóshangszer neve.³¹ A koboz szó a szláv nyelvekbe is bekerült, a cseheknél a citera és néhol a köcsögduda, Lengyelországban a duda, Belorusziában a tekerőlant elnevezése, Ukrajnában pedig egy különös húros hangszert, a bandurát illették vele. Románul és magyarul pedig a tanulmányunk tárgyát képező lantfélélt jelöli, de a magyarban is volt másodlagos jelentése: a 19. században a kishögöt hívták így.³²

A sokféle értelmi variáns meglehetősen régi – és a jelek szerint általánosan hangszerként értelmezett – szót sejtet. Úgy, ahogy a hangszer jelentésű perzsa száz például Azerbajdzsánban vagy Törökországban a baglama-család neve lett. A kopuz eredeti jelentése nagy valószínűséggel mégis a húros hangszerekhez kötődik, hiszen

30 HILARIAN 2005

31 <http://dict.marlamuter.ru/index.php/term/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9+10-%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C,%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B6.xhtml>

32 „Mai nap a kishögöt nevezzük koboznak” – írja Mátray Gábor az 1820-as évek vége felé. MÁTRAY 1984, 143; FODOR 2006, 91; HANKÓCZI 1988, 295–305

a harmonika nyilvánvalóan kései fejlődés eredménye, a kelet-európai adatok esetlegesek – de a legkorábbiak rendre húros hangszerre utalnak –, a doromb pedig – amennyiben jelen van a pengetős hangszer is – általában jelzővel áll: vaskoboz, szájkoboz. (Illetve más hangszerről is nyerheti a nevét, pl: özbeg temir-csang 'vas-hárfa'.) Nem mellesleg a doromb formája emlékeztet a hosszúnyakú lantokra – talán ez eredményezhette a névátvitelt. Az eredeti 'húros hangszer' jelentést erősítik a történeti adatok is, ahogy azt majd látni fogjuk. A szó elterjedtsége ugyanakkor arra vall, hogy a törökség ragaszkodik ehhez a hangszernévhez, és még ha jelentésváltozások árán is, de megőrzi azt.

Kopuz nevet viselő húros hangszerek ma

Következő lépésként a kopuz szócsaláddal jelölt húros hangszereket tekintjük át, így talán közelebb jutunk a szó eredeti jelentéséhez.

baskír	<i>qumið, qubið</i>	pengetős hangszer
kirgiz	<i>komuz</i>	pengetős hangszer
kazak	<i>qobiz</i>	vonós hangszer
karakalpak	<i>qobiz</i>	vonós hangszer
krími tatár	<i>qobiz</i>	vonós hangszer
karaim	<i>kobuz</i>	vonós hangszer
kumük	<i>qomuz/kumuz</i>	pengetős hangszer
török	<i>kopuz</i>	pengetős hangszer
gaguz	<i>kobza</i>	pengetős hangszer
tuba	<i>komis, konis</i>	pengetős hangszer
hakasz	<i>xomis</i>	pengetős hangszer
sór	<i>qobus</i>	pengetős hangszer
mongol	<i>morin huur</i>	vonós hangszer
arab	<i>gambusz</i>	pengetős hangszer
magyar	<i>koboz</i>	pengetős hangszer
román	<i>cobza</i>	pengetős hangszer
lengyel (rég)	<i>kobza</i>	pengetős hangszer
ukrán	<i>kobza</i>	pengetős hangszer

Ha a ma használt és koboznak nevezett húros hangszereket tekintjük át, akkor azt tapasztaljuk, hogy részben pengetősöket, részben vonósokat értenek rajta. Számunkra ez komoly ellentétnek tűnhet, de valójában nem az: a sztyeppe-régióban számos közel azonos – és azonosnak érzett – hangszer megszólaltatható mindkét módon. Törökországban és Özbegisztánban például az alapvetően pengetős tambur mellett létezik a vonóstambur is (1. tábla: 5). Mindenesetre – ha ez jelent bármit is – a pengetős jelentés valamivel dominánsabbnak tűnik.

A hangszerek felépítését tekintve megfigyelhetünk egy erőteljes választóvonalat: a keleti adatok rendre kis testű hangszert mutatnak, míg a magyar, a román és az ukrán koboz teste meglehetősen nagy. Ez főként a test és a nyak arányaiban mutatkozik meg: a keleti zeneszerszámok nyaka a testhez képest hosszú, a kelet-európaiaké pedig rövid. Ezzel párhuzamosan az előbbi hangszereken általában kevés – 2-3 – húrt alkalmaznak, utóbbiakon pedig sokat (a magyar koboz alapvetően 8 húros).

Ennek megfelelő a játékmód is: a hosszúnyakú hangszereken – régies játékmód mellett – lényegében csak egy húron szólaltatták meg a dallamot, a rövidnyakúak

kon pedig számos húrt használtak ehhez. Ez persze másféle kialakításhoz vezetett: a hosszúnyakú lantokat kezdetben egy fából készítették, kicsi korpusszal, míg a rövidnyakúak teste egyre nagyobbodott, s idővel nem lehetett egy tömbből kialakítani, ezért szelvényekből építették őket. Azaz nagy általánosságban egy hosszúnyakú lantot könnyebb elkészíteni és utána tárolni is, míg a rövidnyakúakhoz komoly műhely, szakértelem kellett, s a későbbiekben is nagyobb odafigyelést igényeltek. Tovább sarkítva: a rövidnyakú lantok általában letelepedett életmódú társadalmakban, főképpen városokban jelennek meg. Az ellentétet persze itt sem szükséges a végletekig élelni, a két szélső pólus között bőségesen találunk átmeneteket.

Hosszúnyakú voltukon kívül egyébként a sztyeppei hangszereket sem sok minden köti össze. A kazak és az özbeg kobiz, valamint a tuva komisz rezonátorát bőr fedi, a többiét fa. A pengetősök többsége bundozott, a hakasz komisz és a kirgiz komuz azonban kivételt jelent. A pengetősök általában három húrosak (kivéve az altaji hangszereket, azokon csak két húr feszül), a vonósok inkább csak két húrral bírnak (3. tábla: 1–4).

Összességében tehát a ma létező, kopuz nevű hangszerekből nem lehet visszakövetkeztetni valamiféle ősi állapotra, mindössze annyi egyértelmű, hogy ma a sztyeppe-régióban hosszúnyakú hangszereket jelölnek vele.

*Hosszúnyakú lantok a sztyeppe-régióban*³³

Mindazonáltal kár volna vizsgálatainkat a mai kopuz névvel illetett hangszerekre korlátoznunk, hiszen az elnevezések és a jelölt tárgyak meglehetősen szeszélyesen függnék össze, ahogy már feljebb is láthattuk. De lássunk még néhány példát! A rebab szócsalád elemei például Kelet-Turkesztántól Marokkóig ismertek. Az arab világban vonós hangszert jelöl: a Magrebben rövid nyakú, két húros, bőrrel fedett instrumentumot, keletebbre egy kis testű, 2–4 húros nyárshegedűt. Az afgán rebab (rubab) rövid nyakú lant, bőrrel fedve, míg a kasgári vagy turkesztáni rebab szintén bőrrel fedett testű, de hosszúnyakú lant. A hangszerek egyetlen közös tulajdonsága, hogy rezonátornak bőrt használnak hozzájuk.³⁴

Vannak persze sajátos, szorosabb jelentéstartalommal bíró nevek is. Ilyen pl. a perzsa tár, amely lényegében a turkesztáni rawaphoz hasonló rendszerű, de jellegzetes formájú, csak Iránban illetve annak kulturális hatókörében (Azerbajdzsánban, Tadzsisztánban) használt hangszer. Vagy például a Balkántól Hszin-csiangig ismert tambur – nagy formai változatossága ellenére – mindig hosszúnyakú lant, amelynek rezonátorát fából alakítják ki, többnyire pengetik – de ritkán vannak vonós változatai is.

Másfelől a lényegében azonos felépítésű hangszereknek teljesen különböző elnevezései léteznek. A kéthúros dutár valójában azonos a dombrával, és egyes helyeken (pl. Turkesztánban) a tanburral is. Irakban lényegében ugyanazon hangszert nevezik tanburnak, száznak és bozuknak.³⁵

Éppen ezért a következőkben áttekintjük a sztyeppe-régióban és a csatlakozó területeken használatos hosszúnyakú lantokat, s azok között próbálunk meg valamiféle kapcsolatokat felfedezni. Itt kell megjegyeznünk, hogy a térségben különféle kulturális hatások érvényesülnek, egészen más egy özbeg nomád hangszerparkja és használata, mint a tőle akár csak néhány tucat kilométer távolságban lakó városi emberé. (Vö. Karomatov, 1972.) A kérdés valójában az, hogy a kopuznak megfogható-e esetleg valamiféle specifikuma, vagy be kell érünk a meglehetősen tág „*hosszúnyakú lant*” értelemmel.

33 A vizsgálódásból jelenleg kihagytam a kelet- és délkelet-ázsiai pengetős hangszereket.

34 A rebab hangszercsaládra: SUDÁR 2015

35 SCHEHERAZADE 1982, 2; DURING 1996

A MAGYAR KOBOZ KELETI HÁTTERÉHEZ

A térség hosszúnyakú pengetőseinek csoportosítása során a következő jellegzeteségekre érdemes odafigyelnünk: a húrok száma, a fedőlap anyaga, a bundozás léte, a hanglyukak elhelyezkedése, a test kialakítása. Bár nem tartozik az organológia tárgykörébe, de figyelemre méltó a pengetés módja (kézzel vagy pengetővel) és jellemző iránya is, ezek ugyanis úgy tűnik, kultúrafüggőek.

Név	Elterjedés	rezonátor	húrok száma	pengetési mód	undozás
dombra	Kazakisztán, Ny-Mongolia, Kína-Hszin-csiang	fa	2 bél/nylon	ujjal, le	van
dambora	közép-Afganisztán	fa	2 bél/nylon	ujjal, le	nincs
dutár	Turkesztán, karakalpak	fa	2, bél/nylon	ujj, fel	van
dutár	Türkmenisztán	fa	2, fém	ujjal, le	van
homus/topsur	tuva, hakasz	bőr	2, bél/nylon	ujjal, le	nincs
komuz	kirgiz	fa	3, bél/nylon	ujjal, le	nincs
agacs komuz/dambura	Kaukázus/kumük	fa	2/3, bél/nylon	ujjal, le	van
tanbur	Törökország	fa	3 kórus, fém	pengető	van
tanbur/tembor	Turkesztán	fa	3 kórus, fém	drótpenge-tő, fel	van
tambur	Tadzsikisztán	bőr	4 kórus	pengető	nincs
tár	Irán, Azerbajdzsán, Tadzsikisztán	bőr	3 kórus, fém	pengető	van
szetár	Irán	fa	4, fém	ujjal, fel	van
szitár	India, Pakisztán	fa	2+n, fém	drótpenge-tő, fel	van
baglama	Törökország, Azerbejdzsán	fa	3 kórus, fém	pengető	van
rawap	Turkesztán	bőr	3 kórus, fém	pengető	van
dranjen/dramjen	Bhutan	bőr	6-7	pengető	nincs
dramjen/sgra-snyan	Tibet	bőr	3 kórus	pengető	nincs
tungana	Bhutan	bőr	6-7	pengető	nincs
tungana	Nepál	bőr	4	pengető	nincs

A fenti táblázat meglehetősen sokszínűséget mutat, mindemellett néhány általánoság megfogalmazható. A hangszerek elnevezése néhány alapnév köré csoportosul. Az eredendően sumér tanbur szót a szászánidáktól örökölte a sztyeppe világa, ebből származnak tembor, a dambura és a dombra alakok is. A perzsák kedvelt hangszer-

neve a húr jelentésű tár, amelyből számos név keletkezett: dutár ('két húr'), szetár/szitár ('három húr'), csártár ('négy húr') stb. (A hangszernev első adatai a 15. századból valók.) A török népek régóta a kopuz változatait használják. A mongoloknál pedig a topsur/topsolur jelenik meg. Az arab világban, Turkesztánban és Pakisztánban gyakori a talán arab eredetű, régóta használt rebab/rawap név. A török baglama viszonylag új fejleménynek tűnik. (A felsoroltakon kívül számos, lokálisan használt hangszernev ismert – ezek elemzésére itt nincs mód.)

Az ázsiai hosszúnyakú lantok alapvetően két vagy háromhúrosak, számos helyen azonban további húrok alkalmazásával továbbfejlesztették őket. Indiában és ennek hatására a közelmúltban Közép-Ázsiában is megjelentek a rezgőhúrok, a sztyeppe-régió nyugati felében pedig a fémhúrok használata, és azok megduplázásával-triplázásával ún. kórusok létrehozása a jellemző. (Az egy kórusba tartozó húrok nagyon közel vannak egymáshoz, és a játék során egyszerre fogják le és pengetik meg őket: mintha csak egyetlen húr lenne a helyükön. Ezzel a módszerrel a hangerőt sokszorozzák meg.) A ténylegesen két húrral felszerelt hangszerek zömmel bél/nylon húrokat kapnak (kivételt a fémhúros türkmén dutár képez), pengető nélkül, lefelé pengetve szólaltatják meg őket. A háromhúros – elsősorban tanburnak nevezett – zeneszerszámok talán a régiségben kéthúrosak voltak. Erre utalhatnak a kéthúros dombrák (kazak, hazara), illetve az a tény, hogy a húrbetoldás általános gyakorlat: mutatja például ezt a török baglama család hangolása, ahol a két szélső kórus tartalmaz vastagabb húrokat, a középső pedig vékonyabbakat – világosan kifejezve ez utóbbi másodlagos voltát. Ugyane jelenséget mutatják a csalimesére emlékeztető hangszernevek is: a ma négyhúros szetár nevének jelentése 'három húr' (4. tábla: 1–4).

A hangszerek többségének hangszekevényét falemez fedi, néhányukét viszont bőr: a turkesztáni rawapét, a talán belőle kifejlődött – vagy közös ősről visszamenő – perzsa tárét és az altaji homuszét. Ez a fedésmód a hangszernek különleges hangszínt biztosít, másfelől a nomád népek számára könnyebben elkészíthető, mint a fa rezonátor.

Jól látható, hogy az újra szerelt drótpengetővel vagy körömmel, alapvetően felfelé pengetve megszólaltatott hangszerek a perzsa kultúrkörhöz tartoznak. A rövid pengető valószínűleg kései fejlemény, megjelenése a fémhúrok elterjedéséhez kapcsolódik. A sztyeppe-régió északi sávjában pedig a fő irányát tekintve lefelé mozgó, kézzel történő pengetés a jellemző. (A régiségben hosszú, madártollból készített pengetőket is használtak hosszúnyakú lantoknál is.)

A hosszúnyakú lantokon való játékot nagymértékben megkönnyíti a kötések – ún. bundok – alkalmazása. Ilyet mindössze a hazarák, a kirgizek és a hakaszok nem használnak hangszereiken.

A felsorolt hangszerek játékmódja döntően egyetlen dallamhúr használatára épül, a többi húr a hangszer alaphangját adja, s lényegében rezgőhúrként funkcionál. (Néhány helyen – játéktílusban – azonban a mélyebb húr egyfajta basszus-játékra szolgál.) A háromhúros kirgiz komuz esetében minden húrt igénybe vesznek a játékhoz. A kaukázusi hangszereknél pedig jól érezhető az orosz zene hatása, a grúz pandurit szinte teljes mértékben akkord-játékra használják. Ugyanez figyelhető meg a kumük komuznál, amelynek azonban archaikus megszólaltatási formája a szokásos, egy húrra koncentráló hagyományokat mutatja.

A fentieket összefoglalva: a sztyeppe-régió hosszúnyakú lantjai – a helyi változatok sokasága ellenére – meglehetősen egységes képet mutatnak. A dallamot többnyire lényegében egyetlen húron vagy húrcsoporton, kóruson szólaltatják meg, ami meghatározza a zeneszerszám felépítését. Lényegi különbséget csak egyet látok: a test fedését. A fa vagy bőrrezonátor használata egészen más hangképet eredményez – s igen régi különbségnek tűnik.

Történeti lanthangszerek a sztyeppe-régióban

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a történeti források miféle hosszúnyakú lantokról tudósítanak a térségben. A napjainkban megfigyelhető sokféle hangszerváltozat nemzeti jegyeket hordoz, tulajdonképpen identitásjelző is.³⁶ A kérdés az, hogy ez a sokszínűség létezett-e korábban is. Számos jel arra utal, hogy nem. Az eredendően két húros heráti dutár például az 1950-es években vált három húrossá, a következő évtizedben pedig egy meghatározó zenész – Mohammad Karim Herawi – invenciója nyomán, nyilvánvalóan indiai hatásra rezgőhúrokat is kapott, s így kialakult a 14 húros változat.³⁷ Vagy a ma olyannyira jellegzetes, épített testű kazak dombra az archív felvételeken egyszerű, egy fából vájt testű, szilvamac alakú hangszer. Ugyanígy a ma szinte kizárólagosan körte formájú testtel rendelkező kirgiz komuz régebben készült egyszerű csónakos korpusszal is.³⁸ A 15–16. századi, igen gazdag ábrázolás-anyagban pedig hiába is keressük a ma rendkívül népszerű, iráni tárt: a hangszer később alakult ki, első ismert ábrázolása 1669-ből való.³⁹ Röviden szólva: a hangszerek differenciálódásának vagyunk tanúi.

Ugyanakkor az írott és képes történeti források számos, ma már nem is létező típusról tájékoztatnak. Hangszernevek és leírások lényegében a 10. századtól ismertek, a képanyag a 15. századtól duzzad meg. Az összes sztyeppe-i lanttípus áttekintésére itt most nincs módunk, ezért csak a kopuzra vonatkozó forrásokat vesszük számba.

A 11. századtól induló szótári munkák rendre pengetős hangszerekkel írják le a kopuzt, ennél messzebb azonban nemigen jutunk velük: e művek nem organológiai igényűek, szinte minden ismert hangszernevet felhoznak párhuzamképpen.⁴⁰

Az egyik első használható adat Júnusz Emrétől, a 13–14. század fordulójának nagy anatóliai misztikus költőjétől származik. Versében a kopuzt a cestetéhez – valószínűleg a sestárhoz – hasonlítja. A hangszer így vall magáról: „Szólt: fából vagyok, s némi báránybőrömből... tiszta az én eredetem, mi baj volna a béllal? Azt mondják rám, bél vagyok, azt mondják, bejártat vagyok a fényhez... A fa és a bőr feléledt, egyesült a béllal...”⁴¹ A török irodalomban igen elterjedt irodalmi zsáner szabályai szerint egy-egy tárgy alkotórészein keresztül vall értékeiről: a kopuz legfontosabb alkotóelemei a jelek szerint a fa, a bőr és a bél, amit aligha érthetünk másként, minthogy a korpust fából, a rezonátort bőrből, a húrokat pedig bélből készítették. Fél évszázaddal később az ibériai félszigetről származó Abú Hajján al-Garnáti szerint a kopuz „az udhoz hasonlatos, de vonóval megszólaltatott, három húros régi hangszer.”⁴² A 15. század közepén Abdülkádír Maragali két típusról is tud. Az egyik „fából való testének belsejét kivájják, egy kis udra hasonlít. Testének felére bőrt feszítenek, öt húrpárt használnak hozzá, melyeket úgy hangolnak, mint az udét.” A másikat kopuz-i ozannak, azaz az énekmondók kobzának nevezik, ennek „teste minden más hangszerénél hosszabb. Korpuszának kétharmadát bőr borítja, három húr van rajta, és fa pengetővel szólaltatják meg. Az énekmondók játékához, török darabokhoz társul.”⁴³ A szintén 15. század közepén alkotó, közép-ázsiai Ahmedí *A hangszerek vetélkedése* című művében a tambur így vág vissza a koboz gúnyolódására:

36 A mongóliai kazakok példáját lásd. POST 2007. Érdekes, hogy az arabok sosem vették át ezt a hangszertípust, máig a turko-perzsa világ jellegzetessége. Lásd az iraki példát: SCHEHERAZADE 1982.

37 BAILY 1976

38 Pl. VINOGRADOV 1952, 125

39 http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hasht-Behesht_Palace_tar.jpg

40 DIRIÖZ 1976, 731–732

41 YUNUS EMRE 1990, 308

42 ÍZBUDAK 1931, 21

43 BARDAKÇI 1986, 104

– Te orcátlan koboz! – szölt a tambura,
 – Az Istenre kérlek, ne késztesd szóra!
 Mondod a kettősség távol áll tőled,
 mégis cipőtalp a fátyol előtted!
 Tán megesett lány vagy te szégyentelen,
 hogy ifjakat szolongatsz szüntelen?
 Akár egy koporsó, olyan az alakod,
 távozz, elég, ha emléked itt hagyod!
 Jól tudom, honnan származik hírneved,
 Szeffersah feszítette meg bőrödöt.⁴⁴

Mindebből az derül ki, hogy a kopuz alakja a tamburéhoz képest olyan, mint a koporsó (tehát nem tambur-formájú), s a hangszer orcáját bőr fedi, melyet jól meg kellett feszíteni: aligha kétséges, hogy itt a zeneszerszám rezonátoráról esik szó, mint legjellemzőbb jegyéről.

A 17. század közepén Evlia cselebi is leírta a hangszer a mesterségek 1642. évi felvonulása kapcsán: „30 fő. Feltalálója a győzelem atyjának [Hódító Mehmed szultánnak] vezírei közül Herszekoglu Ahmed pasa. Ezt a hangszer a boszniai, a budai, a kanizsai, a egri és a temesvári végeken használják, Anatóliában sohasem láttam. Ez egy férfiakhoz illő hangszer. A seshána kisebb [változata]. Csődörként nyerítő hangszer, de csak három húros. E hangszer mesterei: Cselengli Sehbáz aga, Szühráb aga, Jamali Redzseb aga, Bosnyák Memi aga – ezek a híresek.” A seshánéről azt mondja, hogy „testére halhólyagot feszítenek” – talán ez lehet az összehasonlítás alapja is.⁴⁵ Még két adat kívánczik ide. Hans Dernschwam, a Fuggerek faktora, 1553-ban, Isztambuli utazása során látta a „lengyeleknél szokásos három húrú” kobzot is, egy Granitski nevű 16. századi lengyel költő pedig megőrzött egy közmondást: „Könnyebb behangolni a két húros kobzot, mint a három húrosat, hogy [a húrok] között összhang legyen”.⁴⁶

Mindebből egy két-három húros, bőr rezonátorral ellátott hosszúnyakú lant képe bontakozik ki, amely mellé még az arab-maláj gambuszt is oda sorolhatjuk, mely lényegében ugyanilyen tulajdonságokkal bír. Emellett pedig létezett egy másik, ugyancsak bőrrel borított testű, de sokhúros változat is – ahogy arra Abdülkádír Maragali utal⁴⁷ (5. tábla: 1).

A muszlimok gyakran ábrázoltak hangszereket miniatúrákon, fém- és cserépedényeken, vagy akár textíliákon is. Százával állnak rendelkezésünkre a hosszúnyakú lantok képei, amelyek azonban nem mutatnak túlságosan nagy változatosságot. Jól felismerhetőek a tanbur-féle hangszerek: a viszonylag kis test ívesen megy át a hosszú nyakba, a fa fedőlap pedig – ahogy ma is szokás – különböző színű falemezekből van összeállítva. A kulcsház a nyak egyenes folytatása. Világosan elkülönül ettől egy másik hangszer típus: a furcsa formájú, két „vállal” bíró korpusz ívesen megy át a nyakba, a kulcsház sarló formájú (5. tábla: 2). Ami igazán érdekes, az a rezonátor: két részből áll, hátsó, kör alakú fele szemmel láthatóan más anyagból van, mint az első: nagy valószínűséggel bőrből. A kulcsok száma általában nem fogható meg, két, 1350-ben készült miniatúrán 7 illetve 9 kulcsot, egy 16. századi ábrázolá-

44 SUDÁR 2002, 219

45 EVLIYA 2006, 344

46 DERNSCHWAM 1984, 259. Eredetije: BABINGER 1923, 94; CAFEROĞLU 1937, 415–416. A török kopuz kérdését sok adattal, de a megoldásig el nem jutva Mahmut Ragip Gazimihal elemezte: GAZIMIHAL 1975. A mai Törökországban kopuznak nevezett hangszerre és előtörténetére: EROĞLU 2011.

47 Erre lásd: FELDMAN 1996, 116–119

son pedig 12 kulcsot számlálhatunk meg. E számok voltaképpen összhangban állnak Abdülkádír Maragáli adatával, aki öt húrpárról beszél. (Az ábrázolt hangszerek nyakán azonban egyértelműen nem fér el ennyi húr!) Talán e hangszernek egy változata bukkan fel néhány indiai miniatúrán: itt az egész rezonátor bőrnek tűnik. (Ez a hangszer ma is létezik punjabi vagy hindusztáni rebab néven.) Az ábrázolások nagy része 16. századi és Közép-Ázsiából származik, ám érdekes módon van 12. századi példánk is. A hangszer eredeti formájában csak a Himalájában maradt fenn (tadzsik tambur, nepáli tungana, tibeti és bhutáni dramyen), de valószínűleg a különböző turkesztáni rawap-típusok is belőle származnak – s nem zárható ki a kapcsolata az iráni tarral sem. Sőt, számos hasonló vonása (a korpusz formája, bund nélküli nyak) alapján nem lehetetlen, hogy a kirgiz komuzzal is valamiféle kapcsolatban áll.

Szintén sajátos változat látszik egy Herátban készült, 1430-as miniatúrán: a szokásos, csepp alakú hangszert félig bőr fedi.⁴⁸

Akár a mai rawap, akár néhány nevesített kortárs ábrázolás tükrében e hangszer neve a rubab lehetett. Másfelől a koboz korai leírásai is illenek rá – illetve nem is nagyon van más, amire illhetnének. Azaz könnyen lehet, hogy ténylegesen a ravap-rubab és a kopuz lényegében ugyanazon hangszertípus két, különböző nyelvi hátterű neve.

Összegzés

A fentieket összefoglalva: a kopuz leírásai bőrtetés, hosszúnyakú lantra utalnak – amelyet talán sikerült azonosítanunk a korabeli – időnként igen korai – ábrázolásokon is. Minden esély meg van rá, hogy a sztyeppei, törökös környezetben élő magyarság is ezt a hangszert használta és hozta Kárpát-medencei hazájába. A hajdani magyar hosszúnyakú lantnak azonban elenyészően kevés nyoma maradt. Egy 15. századi freskón látható egy ilyen hangszer.⁴⁹ Említhetjük még Szepsi Csombor Márton leírását, mely szerint ő 1620-ban Chalon sur Marne-ban e hangszert látta: „Nem az koboznak czudalom formaiait és hanghiat hanem azon czudalkozom hogy noha immár sok Országokon és tartományokon által jöttem, mindazonáltal sohu ez varoson kívül ily Musicat nem lathattam, hazamban pedig még csak az gyermekek is azt pengetik.” Azaz a koboz aligha hasonlíthatott a barokk lantra – nem elképzelhetetlen, hogy hosszúnyakú hangszer volt.⁵⁰ Egy 1649-ből származó adat szerint a magyar végvári vitézek egy török „lantost és kobzost” fogtak el – a kobzot ez esetben inkább a hosszúnyakú lantok között kell keresnünk.⁵¹ Az 1623–1630 között készült fricsi várkastély egyik szgraffittoján pedig látható egy ilyen hangszert tartó végvári vitéz. (5. tábla: 3) Elgondolkodtató, hogy az Alföldön lopótökből is készítettek tamburát, melyet tökciterának neveztek.⁵²

Összefoglalva: lehetséges, hogy a régi magyar koboz hosszúnyakú lant volt, és esetleg bőr rezonátorral rendelkezett. A fenti eszmefuttatásnak persze számos gyenge pontja van. Az elemzés valójában mindössze egy hangszernévre épül, márpedig mint láttuk az elnevezések hangszerről-hangszerre vándorolnak, és egészen különböző dolgokat is jelenthetnek. Esetünkben is valami ilyesmiről lehet szó: míg a sztyeppei kopuz elnevezésű hangszerek hosszúnyakúak – a kelet-európaiak rövidnyakúak. Valahol, valami meg kellett, hogy változzon. Úgy érzem, a váltás nálunk történt – ismeretlen időpontban –, s a mai zeneszerszám csak később, akár csak a

48 AÇA-OĞLU 1934, fig. 10.

49 HUSZKA 2006, 44 (Fajcsák Attilának köszönöm, hogy az ábrázolásra felhívta a figyelmemet!)

50 SZEPSI CSOMBOR 1979, 229

51 SUDÁR 2005

52 ÖKRÖS 1947

18–19. században nyerte el a nevét. Ebben az esetben meg lehet kísérelni a török hátter megrajzolását. Erős feltételezésekkel sikerült megragadni egy hangszert, ami talán ezt a nevet viselte – s talán volt rá lehetőség, hogy a magyarokhoz is eljusson. Ennyi kérdőjel után persze kérdéses, hogy elemzésünk ér-e valamit. Meglehet keveset – hiszen a gondolatmenet számos ponton, teljesen jogosan támadható. Ennek ellenére talán mégis érdemes volt bejárni a fent vázolt utat: jelenlegi ismereteim szerint ennél közelebb nemigen juthatunk a kérdés megválaszolásához.

Felhasznált irodalom

- BAILY 1976 Baily, J.: *Recent Changes in the Dutār of Herat*. *Asian Music* 8 (1976):1 29–64.
- BABINGER 1923 *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555)*. Hrsg.: Babinger, F. München–Leipzig, 1923.
- BARDAKÇI 1986 Bardakçı, M.: *Maragalı Abdülkadir*. İstanbul, 1986.
- BOUTERSE 1979 Bouterse, C.: *Reconstructing the Medieval Arabic Lute: A Reconsideration of Farmer's 'Structure of the Arabic and Persian Lute'*. *The Galpin Society Journal* 32 (1979) 2–9.
- BRAUN 1980 Braun, J.: *Musical Instruments in Byzantine Illuminated Manuscripts*. *Early Music* 8 (1980):3, 312–327.
- CAFEROĞLU 1936, 1937 Caferoğlu, A.: *Cihan edebiyatında Türk kobuz'u. I–II*. *Ülkü* 1936, 203–215 és 1937, 411–426
- CLAUSON 1972 Clauson, G.: *An etymologicam dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford, 1972.
- CONCILIA 1876 Concilia E.: *Nemzeti hangszerünk*. *Zenészeti lapok* 1876, 33–34.
- D'JAKONOV 1964 D'jakonov, N. V.: *Szredneoriatszkie miniatjuri v XVI–XVII. vv*. Moszkva, 1964.
- DERNSCHWAM 1984 Dernschwam, H.: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1984.
- DOERFER 1967 Doerfer, G.: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. III. Die Türkische Elemente. Wiesbaden, 1967.
- DRIMBA 2000 Drimba, V.: *Codex Cumanicus. Édition diplomatique avec fac-similés*. Bucarest, 2000.
- DURING 1988 During, J.: *Barbat*. In: *Encyclopaedia Iranica* III. 1988, 758–759.
- DURING 1996 During, J.: *Dotar*. In: *Encyclopaedia Iranica* VII. 1996, 524–526.
- EFTHYMIU 2011 Efthymiou, L.: *The lavta: Origins and evolution; its relation to the old type of Greek lute*. <http://crossroads.mus.auth.gr/wp-content/uploads/2011/05/Lampros-Efthymiou-%CE%A4he-Lavta.pdf>
- EMSHEIMER – CARROLL 1986 Emsheimer, E. – Carroll, R.: *Earliest Reports about the Music of the Mongols*. *Asian Music* 18 (1986):1, 1–19.
- EROĞLU 2011 Eroğlu, S. C.: *Kopuzdan altitelli kopuza uzanan süreçte fiziksel ve icra teknikleri bakımından meydana gelen değişim ve gelişimler*. İstanbul, 2011. (Doktori disszertáció.)
- EVLIYÂ 2006 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evliyâ Çelebi seyahatnamesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Traskripsiyonu – Dizini*. 1. kitap. Haz. Dankoff, R. – Kahraman, S. A. – Dağlı, Y. İstanbul, 2006.

- FAJCSÁK 2012 Fajcsák A.: *About the plucked instrument on the Nyári cup*. Acta ethnographica Hungarica 52 (2012):2, 285–311.
- FARMER 1929 Farmer, H. G.: *History of Arabian Music*. London, 1929.
- FARMER 1966 Farmer, H. G.: *Musikgeschichte in Bildern. III. Musik des Mittelalters und des Renaissance, 2. Islam*. Leipzig, 1966.
- FELDMAN 1996 Feldman, W.: *Music of the Ottoman Court: Makam, composition and the early Ottoman instrumental repertoire*. Berlin, 1996.
- FODOR 2006 Fodor F.: *Koboz, lant, gitár. A pengetős hangszerek jelenléte a magyarság történetében*. Budapest, 2006.
- GÁBRY 1979, 1980 Gábry Gy.: *Egy hangszertípus útja Ázsiától Európáig*. I–II. Magyar Zene 20 (1979): 4, 350–374 és 21 (1980):3, 223–249.
- GARFIAS 1981 Garfias, R.: *Survivals of Turkish Characteristics in Romanian Musica Lautareasca*. Yearbook for Traditional Music 13 (1981) 97–107.
- GAZIMIHAL 1975 Gazimihal, M. R.: *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*. Ankara, 1975.
- GOMBOSI 1940 Gombosi, O.: *Studien zur Tonartlehre des frtihen Mittelalters*. 3. Acta Musicologica 12 (1940) 29–52.
- HANKÓCZI 1988 Hankóczy Gy.: *Egy kelet-európai lantféle – a koboz*. Ethnográfia 99 (1988):3–4, 295–329.
- HILARIAN 2005 Hilarian, L. F.: *The Structure and Development of the Gambus (Malay-Lutes)*. The Galpin Society Journal 58 (2005) 66–82, 215–216.
- HUSZKA 2006 Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Szerk.: Fejős Z. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2006.
- İZGI 2000 İzgi, Ö.: *Çin elçisi Wang Yen-te'nin uygur seyahatnamesi*. Ankara, 2000.
- KAROMATOV 1972 Karomatov, F.: *On the Regional Styles of Uzbek Music*. Asian Music 4 (1972):1 48–58.
- KIRÁLY 2003 Király P.: *A koboz*. In: Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások. Szerk.: Király P. Budapest, 2003. 125–130.
- KIRÁLY 1995 Király P.: *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*. Budapest, 1995.
- KOBZOS KISS 1997 Kobzos Kiss T.: *Hegedű és koboz*. Budapest, 1997. 5–11.
- KOBZOS KISS 2001 Kobzos Kiss T.: *A kobozról*. In: Moldvai hangszeres dallamok. Szerk.: Balogh S. Budapest, 2001. 100–123.
- LIGETI 1986 Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1896.
- MÁNDOKY KONGUR 2012 Mándoky Kongur I.: *Kunok és Magyarok*. Budapest, 2012.
- MÁTRAY 1984 Mátray G.: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. Budapest, 1984.
- AĞA-OĞLU 1934 Ars Islamica 1(2) 1934. Ed.: M. Ağa-Oğlu.
- ORBÁN 1868 Orbán B.: *A székelyföld leírása*. Pest, 1868.
- ÖKRÖS 1947 Ökrös L.: *A szőregi tökciturások*. Alföldi Tudományos Gyűjtemény 2 (1947) 141–164.
- ÖRÖK KÖBE VÉSVE Örök köbe vésve: *a régi török népek irodalmának kistükre a VII-tól a XV. századig*. Szerk.: Kakuk Zs. Budapest, 1985.
- ÖZTUNA 1969 Öztuna, Y.: *Türk Musikisi Ansiklopedesi*. I–II. İstanbul, 1969.

- PELLIOT 1914 Pelliot, P.: *La version Ouigoure de l'histoire des princes Kalyanamkara et Papamkara*. *Toung Pao* 15 (1914) 225–272.
- PELLIOT 1962 Pelliot, P.: *Le k'ong-heou et le qopuz. Mélanges Sinologiques Offerts au Professeur Naito*. Kyoto, 1962. 207–210.
- PICKEN 1965 Picken, L.: *Early Chinese Friction-Cordophones*. *The Galpin Society Journal* 18 (1965) 82–89.
- POST 2007 Post, J. C.: *'I take My Dombra and Sing to Remember my Homeland': Identity, Landscape and Music in Kazakh Communities of Western Mongolia*. *Ethnomusicology Frum* 16 (2007): 1, 45–69.
- RÓNA-TAS – BERTA 2011 Róna-Tas, A. – Berta, Á.: *West Old Turkic. The Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. Wiesbaden, 2011.
- SÁROSI 1964 Sárosi B.: *Népi hangszerek*. Budapest, 1964.
- SCHEHERAZADE 1982 Scheherazade, Q. H.: *The Long Necked Lute in Iraq*. *Asian Music* 13 (1982):2, 1–18.
- SUDÁR 2002 Sudár B.: *Ahmedí: A húros hangszerek vetélkedése*. *Tradíció* 2002, 215–220.
- SUDÁR 2015 Sudár B.: *Rebab: egy hangszer a muszlim világ sodrában*. *Keletkutatás*, 2015 tavasz, 163–175.
- TIKTIN 2001 Tiktin, H.: *Rumänisch Deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden, 2001.
- VINOGRADOV 1952 Vinogradov, V.: *Toktogul Satylganov i kirgizszkije akyny*. Moszkva, 1952.
- WELCH 1978 Welch, S. C.: *Imperial Mughal Painting*. London, 1978.
- YUNUS EMRE 1990 Yunus Emre dîvânı: *Haz. Tatçı, M.* Ankara, 1990.

Data on the Eastern Origin of the Hungarian Cobza

Abstract

The cobza (*koboz* in Hungarian), a short necked lute, is one of the few picking musical instruments of Hungarian folk music. Its iconography can only be tracked back to the mid-19th century and it is unknown what sort of instrument the term was referring to earlier. The term *koboz* is present in the Hungarian language from the 12th century on, and we have good reason to assume that it is a Turkish loan-word taken prior to the arrival of the Magyar tribes in the Carpathian Basin. First, the study examines which Turkish languages disclose the term in any form and what sort of musical instruments they are referring to. The conclusion of the research is that there is a very high chance that the word itself originally meant a long necked lute or one of their specific groups. Second, it looks over the long necked lutes of the Steppe region. Although these lutes reveal basic similarities, they can be divided into two groups for long, according to the wooden or leather cover of the soundbox. Historical data suggests that the *kopuz* belongs to the latter type. However, there is no record of such musical instruments having been in use in Hungary.

1

2

3

5

4

1. tábla: 1. Szászrégenben gyártott koboz, 1980-as évek.; 2. Vásári zenekar. Aguste Marie Raffet festménye, 1837.; 3. Egy híres román kobzos Bukarestben: Barbu Lăutaru. Matei Millo fotója, 1860.; 4. Moldvai csángó zenekar.; 5. Vonóstamburon játszó férfi Turkesztánban, 1860-as évek.

Plate 1: 1. Modern koboz manufactured in Reghin, Romania, 1980ies; 2. Musicians at the marketplace. Painting by Aguste Marie Raffet, 1837.; 3. Famous Romanian cobza-player in Bucharest: Barbu Lăutaru. The photograph of Matei Millo, 1860.; 4. Csángó koboz band from Moldavia.; 5. Man playing the bowed tambur in Turkmenistan, 1860ies.

1

2

3

4

2. tábla: 1. Mai török ud.; 2. Fedir Gricenko (1814–1889) ukrán kobzár; 3. Rövidnyakú lanton játszó zenész. Szíriai Omajjád palota (Kaszr al-hajr al-gharbí), 730 körül; 4. Perzsa barbat egy kínai falfestményről.

Plate 2: 1. Turkish ud.; 2. Fedir Gricenko (1814–1889), Ukrainian cobza-player; 3. Musician playing the short-necked lute. Ommayad palace in Syria (Qasr al-Hayr al-Gharbi), around 730. 4. Persian barbat on a Chinese wallpainting.

1

2

3

4

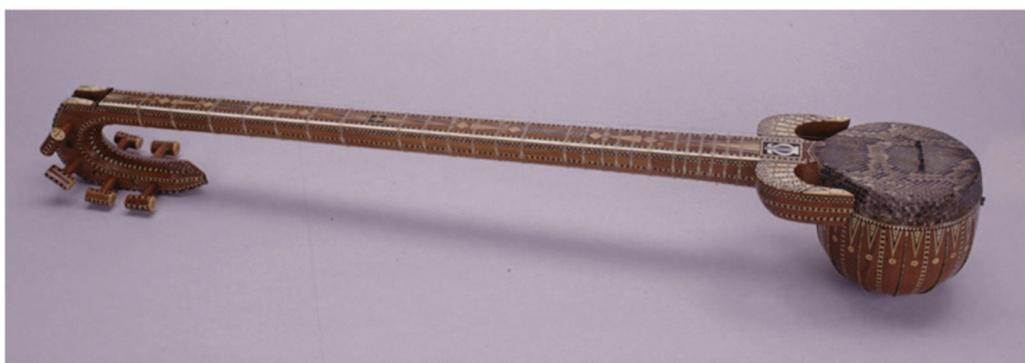
3. tábla: 1. Kirgiz komuz; 2. Hakasz komisz/topsur; 3. Kazak kobiz; 4. Kumük agacs komuz.
Plate 3: 1. Kyrgyz komuz; 2. Khakas komis/topshur; 3. Kazakh kobiz; Kumyk agach komuz.

1

2

3

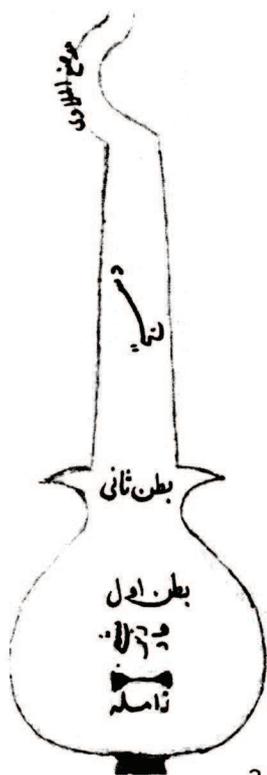

4

4. tábla: 1. Kazak dombra; 2. Ujgur dutár; 3. Özbek rawap; 4. Nepáli dramjen
Plate 4: 1. Kazakh dombra; 2. Uyghur dutar; 3. Uzbek rawap; 4. Nepalese dramjen

1

2

3

5. tábla: 1. Osmán kopuz egy 17. századi miniatúrán; 2. Rebab a Kenz al-tuhaf című zeneelméleti munka ábráján, 1345.; 3. Hosszúnyakú lantot tartó vitéz a fricsi (Ma: Fričovce Szlovákiában) kastély homlokzatán, 1630.

Plate 5: 1. Osman kopuz on a 17th-century-miniature; 2. Rebab on a figure of a music theory work titled Kenz al-tuhaf, 1345; 3. The illustration of a warrior holding a long-necked lute in his hand on the frontispiece of the castle Fričovce, Slovakia, 1630.

RÖVIDÍTÉSEK / LIST OF ABBREVIATIONS

AA	Archaeologia Adriatica (Zagreb)
Acta Archaeologica Carpathica	Acta Archaeologica Carpathica. Polska Akademia Nauk, Oddział w Karkowie. Komisja archeologiczna (Krakow)
Acta Orientalia	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaArchLund	Acta Archaeologica Lundensia (Copenhagen)
ActaBiol	Acta Biologica Szegediensis (Szeged)
ActaJAN	Acta Musei de János Arany Nominant – A Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei (Nagykőrös)
Agria	Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis (Eger)
AKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
Alba Regia	Szent István Király Múzeum Évkönyve – Alba Regia Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Altum Castrum	Altum Castrum. A visegrádi Mátyás Király Múzeum Füzetei (Visegrád)
Anodos	Anodos. Studies of the ancient World (Trnava)
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Institutio Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AnthKözl	Anthropológiai Közlemények (Budapest)
AnthropHung	Anthropologia Hungarica: studia historico-anthropologica (Budapest)
AntTan	Antik Tanulmányok (Budapest)
AÖ	Archäologie Österreichs (Wien)
AP	Archeologia Polski (Warszawa - Wrocław)
AR	Archeologické Rozhledy (Praha)
Arch. Hung.	Archaeologia Hungarica (Budapest)
Arch.Korr.Bl.	Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
ArchAu	Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs (Wien)
ArchCum	Archaeologia Cumanica (Kecskemét)
ArchÉrt	Archeológiai Értesítő (Budapest)
ArchGeo	Archaeologia Geographica
ArchHung	Archaeologia Hungarica. Dissertationes archaeologicae Musei Nationalis Hungarici (Budapest)
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt. Urgeschichte, Römerzeit, Frühmittelalter (Mainz am Rhein)

RÖVIDÍTÉSEK

ArchRozh	Archeologické Rozhledy (Praha)
Arrabona	A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ASM	Archaeologica Slovaca Monographiae (Nitra)
AV	Arheološki Vestnik (Ljubljana)
BAR Int. Ser.	British Archaeological Reports. International Series (Oxford)
Ber. RGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt)
BHBI	Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt)
BMMK	Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissPan	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DIV RA	Dobó István Vármúzeum Régészeti Adattár (Eger)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg	Dolgozatok a Szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből (Szeged, 1925–1943)
DolgErdély	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
EN	Ephemeris Napocensis. Institutul de arheologie și istoria artei (Cluj-Napoca)
Ethnographia	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Értesítője (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
Frühmittelalterliche Studien	Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster (Münster)
Germania	Germania. Anzeiger des Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen (Frankfurt)
GyK	Gyulai Katalógusok (Gyula)
Hesperia	Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens (Athen)
HistCarp	Historia Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach (Košice)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HOMK	A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (Miskolc)

RÖVIDÍTÉSEK

IKMK	István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
JAMÉ	A Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JJÉ	Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve (Jászberény)
JK	Jászsági Könyvtár (Jászberény)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
KJM	Kosztai József Múzeum (Szentes)
MFM	Szegedi Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFME – MonumArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica (Szeged)
MFME MonArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monumenta Archaeologica (Szeged)
MFME StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica (Szeged)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME-StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MHB	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MKCsM	Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében
Monumenti Antichi	Monumenti Antichi Reale Accademia dei Lincei (Roma)
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiája (Budapest)
MTMÉ	MTMÉ. A Magyar Természettudományi Múzeum Évkönyve (Annales Musei Nationalis Hungarici) (Budapest)
Műemlékvédelem	Műemlékvédelem. Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle (Budapest)
OH	Opuscula Hungarica (Budapest)
Ókor	Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról (Budapest)
Ősrégészeti Levelek	Ősrégészeti Levelek. Az Ősrégészeti Társaság kiadványa (Budapest)
PamArch	Památky Archeologické (Praha)
PápaiMúzÉrt	Pápai Múzeumi Értesítő - Acta Musei Papensis (Pápa)
PArch	Památky Archeologické (Praha)
PMMF	Pest Megyei Múzeumi Füzetek. A Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadványa (Budapest - Szentendre)
PraceMat	Prace I Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego, Seria Archeologiczna (Łódz)
PZ	Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)

RÖVIDÍTÉSEK

RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon. Archaeological Investigation in Hungary (Budapest)
RLÖ	Der Römische Limes in Österreich (Wien)
RVM	Rad Vojvodanskih Muzeja (Novi Sad)
SATU MARE. SC	Satu Mare – Studii și Comunicări (Satu Mare)
Savaria	Savaria – A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
Sborník	Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis (Brno)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Bratislava)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SMP	Studia Medievalia Pragensia (Praha)
Sovetskaja archeologija	Sovetskaja archeologija. Institut Archeologii (Moskva)
Specimina nova	Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae (Pécs)
SSz	Soproni Szemle (Sopron)
StudArch	Studia Archaeologica. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae
MFME-StudArch	Studia Archaeologica (MFME), Szeged
StudCom	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeu- maiból. (Budapest-Szentendre)
ŠtudZvest	Študijné Zvesti ÚSTAV Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied (Nitra)
SZMMA	Szolnok Megyei Múzeumi Adattár (Szolnok)
SZMMÉ	Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv (Szolnok)
SzSz	Székesfehérvári Szemle (Székesfehérvár)
TMTF	Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek (Tatabánya)
TO	Tempora Obscura (Debrecen/Békéscsaba)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VIA	VIA. Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák (Budapest)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
VP	Východoslovenský Pravek (Košice)
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters (Bonn)
Zbor. SNM	Zborník Slovenského národného múzea (Bratislava)
ZfO	Zeitschrift für Ostforschung (Marburg)
ZGy	Zalai Gyűjtemény (Zalaegerszeg)
Ziridava	Ziridava Studia Archaeologica. Complexul Muzeal Arad
ZM	Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. (Zalaegerszeg)

SZERZŐK LISTÁJA / LIST OF CONTRIBUTORS

Bajkai Rozália

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: bajkai.rozalia@btk.mta.hu

Bereczki Zsolt

Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Embertani Tanszék
H-6726 Szeged, Közép fasor 52.
E-mail: bereczki.zsolt@bio.u-szeged.hu

Blay Adrienn

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B.
E-mail: blayadri@gmail.com

Csiky Gergely

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: csiky.gergely@btk.mta.hu

Csuthy András

Comenius Egyetem Régészeti Tanszék ill. Duna Menti Múzeum
Komárom/Komárno (Sk), Nádor u. 13. (Palatínova č. 13.)
E-mail: andraskn@gmail.com

Gergely Katalin

Magyar Nemzeti Múzeum
1088 Budapest Múzeum krt. 14-16.
E-mail: katalin.gergely@hotmail.com

Gróh Dániel

E-mail: grohd@freemail.hu

Flesch Márton

Fehérvári Állatorvos Állatgyógyászati Központ
8000 Székesfehérvár, Lubló u. 31.
E-mail: flesch.marton@gmail.com

Maróti-Ágóts Ákos

Állatorvostudományi Egyetem
Állattenyésztési, Takarmányozástani és Laborállat-tudományi Intézet
1078 Budapest, István u. 2.
E-mail: maroti-agots.akos@univet.hu

Egyed Balázs

Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Genetikai Tanszék
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány. 1/C.
E-mail: begyed@caesar.elte.hu

Zöldág László

Állatorvostudományi Egyetem
Állattenyésztési, Takarmányozástani és Laborállat-tudományi Intézet
1078 Budapest, István u. 2.
E-mail: zoldag.laszlo@univet.hu

SZERZŐK LISTÁJA

Keresztes Noémi Ninetta

E-mail: keresztes.ninetta@gmail.com

Kondé Zsófia

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet
1088 Budapest Múzeum körút 4/B.

E-mail: kondezs@gmail.com

Masek Zsófia

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: masek.zsofia@btk.mta.hu

Miháczai-Pálfi Anett

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: mihaczi-palfi.anett@btk.mta.hu

Pópity Dániel

Móra Ferenc Múzeum

6720 Szeged, Roosevelttér 1-3.

E-mail: popitydani@gmail.com

Samu Levente

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: samu.levente@btk.mta.hu

Soós Eszter

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, Régészet
Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2.

E-mail: soos.eszter@pte.hu

Sudár Balázs

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: sudarbalazs@gmail.com

Szabados György

Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudomány-
egyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: dr.szabados.gyorgy@gmail.com

Szilágyi Gábor

E-mail: szilagyi.gabor1984@gmail.com

Szücsi Frigyes

Szent István Király Múzeum

8000 Székesfehérvár, Fő u. 6.

E-mail: szucsi.frigyes@szikm.hu

Takács Miklós

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: takacs.miklos@btk.mta.hu

SZERZŐK LISTÁJA

Tomka Péter

E-mail: tomka.szonyi@gmail.com

Tóth Zoltán

Dobó István Vármúzeum

3300 Eger, Vár 1.

E-mail: tothz27@freemail.hu

Véninger Péter

E-mail cím: keramikus@gmail.com

<http://mutargymasolatok.hu>

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD